

15
57

Evangélikus
Hittudományi
Egyetem

DOKTORI ISKOLA

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

***Az irracionális racionalizálása: Izrael Isten népévé formálódása az
exodus narratíva (Ex 12–40) és Rudolf Otto numinózus-elméletének
tükrében***

Mészáros Ildikó

Témavezető:

Dr. Varga Gyöngyi

Tanszékvezető, egyetemi docens, EHE Ószövetségi Teológia Tanszék

Budapest, 2024

Kutatási előzmények és célkitűzések

Jó ideje foglalkoztat a kérdés, hogy a kiüresedett istentiszteleti gyakorlatokat, igehirdetéseket, hogyan lehetne a *teljes embert* megragadó tartalommal megtölteni, bibliai alapon. Úgy vélem, hogy ehhez első lépés Izrael vallási élményeinek jobb megértése. Tanulmányaim során megismerve Rudolf Otto numinózus-fenomenológiáját, felismertem, hogy az segítséget nyújthat ebben.

Otto a Szent misztikus, irracionális oldalát, numinózusnak nevezte el, tekintve, hogy amit a Szent fogalma alatt a hétköznapiakban értünk, már nem fejezi ki eredeti jelentését, mert morális elemekkel telítődött. Véleményem szerint Otto az, aki meghatározó módon teszi valóságossá számunkra ezt a racionális-irracionális Szentet. Úgy vélem, hogy segítségével a nemcsak egy bibliai szöveg teológiai üzenete, felépítése válik világosabbá, hanem exegetikai adaptációja a lélektani élmények jobb megértését eredményezheti. Azt várom, hogy Otto megközelítése közösségeink vonatkozásában is hasznos felismerésekhez vezet. Hogy megvilágosodnak azok a viszonyulások, melyek ebbe a profanizált, kiégett világba is vissza tudják „hozni” azt a maradandó csodálkozást, amely Izraelt jellemzi. Otto elmélete javarészt a Héber Biblia (HB) szövegein alapul, mely narratívák nemcsak abban mutatnak utat számunkra, hogy hogyan lehet mélységében, komplexitásában megélni a transzcendenssel való találkozást, hanem egyfajta tükröt is tart a bibliai hagyomány felénk. A választott nép bukásaiban ugyanis felismerhetjük, hogy nemcsak Izrael engedte nehezen közel magához az istenit, hanem így küzdünk a racionalizálással ma is. De ahogy Izraelnek, úgy nekünk is meg kell tanulnunk együtt élnünk a szentséggel, és az Exodus 12-40 fejezetekben vizsgált szövegek még mindig képesek arra, hogy közelebb vigyenek a szentség valódi megtapasztalásához, saját érzelmeinkhez és életünk lényegéhez.

Módszer

A numinózus különböző tényezőinek feltárásában Otto módszertana lesz iránymutató számunkra az Exodus 12–40. szakasz elemzése során. A *Das Heilige*ben (DH) a megfogalmazhatatlan szavakba öntésére vállalkozott Otto. Ezzel nem az irracionális racionalizálása a célja, hanem előbbi körülhatárolása, elemeinek rögzítése. Mivel a numinózus irracionális, fogalmakban nem fejthető ki, csak egy sajátos érzelmi reakció segítségével ragadható meg, amit az őt átélő lélekben kivált (DH, 134). A numinózus megtapasztalás feltárása során az első lépés, hogy az adott érzelmi tényezők valamilyen módon jelzésre kerüljenek. Legfőképp analógiák és ideogrammok, érzelmi szimbólumok (DH, 99) segítségével próbálja megérteni és leírni az felismeréseit, a numinózus

egyres elemet. Vagyis *rokon* érzetekkel való *hasonlóságok és ellentétek*, továbbá *jelképes kifejezések* használatával úgy, hogy elsődlegesen a numinózus *tárggyal kapcsolatos* érzelmi meghatározottságot keresi. Ezt csak *másodlagosan* követi a teremtményérzet az ön-érzetben, és ebből lehet következtetni a tapasztalat irracionális jellegére. Végül arra törekszik, hogy a lehető legközelebb álló ideogrammatikus megjelölésekkel a lehető legpontosabban rögzítse az irracionális tényezőit, és így tartós „jelekkel” rögzítse a puszta érzések tűnékeny jelenségeit. Összehasonlító módszertanának eredménye egy mélységes, már-már a valláspszichológia körébe eső megfigyeléssorozat, amelyben kiemelt szerepet kap tehát az egyén viszonya a Szentséggel, főként annak megnyilvánulása során.

A nehézség, amivel Ottónak küzdenie kell, hogy miközben mond valamit, ráébred, hogy nem mond semmit, és gyakran csak másvalamit tagadva állít valamit. Fogalomhasználata sem klasszikus jellegű, sőt homályos és következetlen. Ezzel együtt mégis jelentős törekvése, hogy kimondja a kimondhatatlant.

Az exegézis során Otto módszerét követve a numinózus megtapasztalás primer síkján, én is először a numinózus által kiváltott érzelmi tényezőket, hangulati megnyilvánulásokat próbálom meg beazonosítani a vizsgált szövegben. Megvizsgálom azok jellegét, hogy következtethesek magára a numinózusra. Ezen a síkon válnak érzékelhetővé a természeti emberre jellemzők reakciók is a szövegben. Az emlékezés és értékelés racionalizáló síkjain is megkísérlek „kifinomultabb” numinózus megtapasztalásra bukkanni, amiben a racionális elemek megjelentek, de a numen is megőrzi az irracionális megfoghatatlanság minden elemét. A szekunder sík elsősorban mégis azért lesz fontos számunkra, mert a narratíva terében ez közvetíti felénk a numinózus tárgy megjelenő realitását, amelyhez képest következtethetünk a realitásérzet kialakulására, illetve annak elmaradására. A síkok és a megtapasztalások elemzésében a fenomenológia három eleme lesz legnagyobb segítségünkre: a numinózus (irracionális), a numinózushoz kötött racionalizálás, továbbá a profán (természeti) gondolkodás, reakció.

T é z i s e k

Hipotézisek:

1. Otto numinózus-elméletének bizonyos elemei, kellő óvatossággal kezelve, inspirálóak lehetnek exegetikai munkánk során. A *közvetlen, egyedi* élmények érzékeny, tapogatózó megközelítése mélyebb belátást eredményezhet az *átfogóbb* folyamatok, forduló- vagy töréspontok megértése vonatkozásában is. A nép belső küzdelmeinek megismerésével megnyilvánulásaik sajátos dinamikája jobban illeszkedik az Exodus-narratíva sodrásához. Az alkalmazás *egyik* korlátja, hogy a Das Heilige analízisében nem terjed ki a numinózus-érzésen

kívül eső megtapasztalásokra, nem tárgyalja a negatív érzéseket. A *másik*, hogy Otto csak tapasztalatokat, élményeket elemez, ezért a narratíva más jellegű lélektani mozzanatainak (botránkozás, remény) megragadására (értelemszerűen) nem alkalmas.

2. A kiválasztott szakasz exegézise során a narratívában három síkot lehet beazonosítani a történet cselekménysorán belül a numinózus elemzésének alkalmazásával: a primer síkhoz a nép megéléseit *közvetlen* tapasztalatként ábrázoló igeszakaszok kapcsolódnak, melyeket a szekunder sík *közvetett* élményként azonosítható hagyományanyagai beszélnek el és interpretálnak. A primer és szekunder megtapasztalások a narratíva síkján *még inkább* közvetett megélésként állnak összetisztult teológiai üzenetté. Ezért, noha Otto fogalmainak újszerű perspektívája feltárhatja ezen síkok mélyebb dimenzióit, a három síkot egyben kell szemlélnünk, mert így áll össze az a kép, amelyet a narrátor a fogságban élő, illetve hazatérő nép tanítására, bátorítására és intésére akar használni.

3. Az exodus-narratíva által rajzolt kép dinamikus: a nép istenkapcsolata változó, olykor végletes hullámzásokat is mutat, de a nehéz küzdelmek során folyamatosan formálódik. Ebben a dinamikus képben tükröződik nemcsak a Babilonból hazatérő nép, de minden emberi közösség transzcendenshez fűződő kapcsolatának realitása és racionalitása. És ugyanitt, az Exodus 34,6-7 verseiben tükröződik egy olyan istenkép, amely irracionális reményt, biztos kapaszkodót ad ebben a hullámzásban.

Tézisek:

1. Tézis: Otto módszertanát követve a numinózus-élmény elsősorban az irracionális-racionális kategóriáinak alkalmazásával válik felismerhetőbbé. A racionalizálás szerepének megértése pedig segít a nép formálódásának fázisait követni. Ez a fókusz megvilágítja nemcsak a nép (vallásos) tapasztalatait, de az exodus-narratíva (Ex 12-40) dinamikáját is. A legfontosabb felismerést az jelenti, hogy a 19-24. fejezetekben a nép feltehetően nem élt át teljes numinózus-tapasztalatot, legfeljebb csak a *tremendum* tényezőjének egy ősbibb, alacsonyabb szintű élményét. A helyenként a „természeti” embert jellemző gondolkodás, illetve a *fascinans* tényezőjének hiánya érthetővé teszi, hogy miért is fordulhatott a nép vissza az otthonos, ismerős bálvány imadásához olyan könnyen és gyorsan. Teljesebb, primer numinózus-élményről csak a 34. fejezettől kezdődően beszélhetünk. A fordulatot egy, a numinózus kategóriáján kívül eső lélektani mozzanat eredményezi.

2. Tézis: Beigazolódott, hogy az alkalmazás egyik nehézségét az jelenti, hogy Otto analizise nem terjed ki a numinózus-érzésen kívül eső tapasztalatokra. Legfeljebb csak érinti, de nem tárgyalja a negatív érzéseket. Továbbá, mivel Otto fenomenológiája csak a közvetlen vallásos élményeket elemzi, a narratíva más jellegű lélektani folyamatainak megragadására (értelemszerűen) nem alkalmas. Így nem teszi követhetővé a határhelyzetek (próbatételek) okozta traumák feldolgozási folyamatát. Ezen belül nem világítja meg kellőképpen azt a fontos irracionális fordulatot és reménységet, amely a tremendum elemének dominanciája helyett a fascincans tényezőjének növekvő hangsúlyát eredményezte. Ezek a korlátok azt jelzik, hogy az exegézis során szükséges más megközelítés(ek) alkalmazása is a nép Isten népévé formálódásának megfelelő bemutatására.

3. Tézis: A „narratíva” síkján belül megkülönböztetett „szekunder” és „primer” síkokat vizsgálva bebizonyosodott, hogy utóbbi spontán tapasztalatait a szekunder sík hagyományanyagai nemcsak elbeszélik, hanem interpretálják is. Ezeket a (főként negatív) élményeket a különböző tradíciók szerzői, redaktorai racionalizálják. Például míg a primer síkon a nép retteg, a szekunder síkon ez istenfélelemmé „szelídül” (20,20), és Isten a nép szövetségesevé válik (Ex 19-24). Ily módon a síkok közti feszültségben születik meg közvetetten egyfajta tremendum-élmény. Bár a tremendum-tapasztalatot tükröző összkép elemei így időben és térben eltávolodnak, ezt a narratíva ereje, a szerző, illetve redaktor személyes numinózus-élményei áthidalják. A két sík az aranyborjú imádását követő szakaszban (Ex 33-40) kerül szinkronba: itt már nincs szükség a primer élmények átértékelésére. Ez a szakasz egy egyensúlyi állapotot mutat, amely a nép mélyebb numinózus-élményét is tükrözi.

4. Tézis: Az elemzés végére megállapítható vált, hogy a nép vallásos tapasztalata és az események között nincs szoros összefüggés. A pusztai csodák nem idézték elő a nép numinózus csodálkozását, a nép büntetése sem eredményezett dühös elfordulást, sőt éppen, hogy numinózus-érzést váltott ki a narratíva ábrázolása szerint.

5. Tézis: A narratíva cselekményén belül felismert síkok különböző megközelítései egy dinamikus istenképet rajzolnak. Isten nemcsak kiismerhetetlen, irracionális, hanem olyan is, aki biztos pont (34,6-7), aki alkalmazkodik, és az elbeszélés előrehaladtával egyre ismerősebb, „otthonosabb” körülmények között szól Mózesen, illetve a kultuszon keresztül. A küzdelmes folyamatban (Ex 15-34) ugyanis kialakul az a biztonságérzetet, stabilitást nyújtó gyakorlat is, mely a Babilonból hazatérő nép szakrális életének szabályozására is szolgált. Isten-ember kapcsolata a

rituálék, ünnepek, rendelkezések révén kiegyensúlyozottabbá válhat, mely minden emberi közösség Istenhez fűződő kapcsolatának adhat dinamikus keretet.

Disszertációban felhasznált válogatott szakirodalom

- ADELMAN, R.: *Holy Ground ('Admat Qodesh): A Counter-Locative Claim on Sacred Space at the Burning Bush*. Lexington Theological Quarterly No. 9, Lexington, 2021. pp. 15–38.
- ALMOND, P. C.: *Rudolf Otto: Life and Work*. In.: *Journal of Religious History (JRH)*, Vol. 12. No. 3, 1983. pp. 305-321.
- ALT, A.: *Essays on Old Testament History and Religion* (ford.: Wilson, R. A.). Anchor Book, South-Africa, 1968. [1934] pp. 101-171.
- ALTER, R.: *Exodus. In The Five Books of Moses: A Translation with Commentary*. Norton, New York and London, 2004.
- AMZALLAG, N.: *Beyond Idolatry - Golden Calf*. Old Testament Essays (OTE) Vol. 33, No. 2. Old Testament Society of South Africa, 2020. Web: <https://ote-journal.otwsa-otssa.org.za/index.php/journal> (Megtekintve: 2023.08.11.) pp. 207–231.
- BARR, J.: *Theophany and Anthropomorphism in the Old Testament*. *Vetus Testamentum (VT)* Vol. 7, Oxford, 1960. pp. 31–38.
- BASKER, J. C. T.: *THE CLOUD AS SYMBOL. Destruction or Dialogue*. *Cross Currents* Vol. 56, No. 1. University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2006. pp. 110–115.
- BAUKAL JR, C. E.: *Pillar of Fire Theories*. *Scandinavian Journal of the Old Testament (SJOT)* Vol 32, No. 2. Taylor & Francis, Milton Park, 2018. pp. 217–235.
- BRAULIK, G.: *Ószövetség és Liturgia. Válogatott tanulmányok*. (ford.: Bánhegyi B. M., Dejsics K., Mártonffy M., Schein G.). Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2012. (Napjaink Teológiája 18.) sorozatcím!
- BRUEGGEMANN, W.: *God. Neighbor. Empire. The Excess of Divine Fidelity and the Command of Common Good*. Baylor University Press, Waco, 2016.
- BRUEGGEMANN, W.: *Hit a Zsoltárok könyvében*. Kálvin Kiadó, Budapest, 2007.
- BRUEGGEMANN, W.: *Old Testament Theology. Testimony, Dispute, Advocacy*. CD-ROM Edition. Fortress Press. Minneapolis, 2005.
- CARR, D. M.: *An Instruction to the Old Testament. Sacred Texts and Imperial Contexts of the Hebrew Bible*. Wiley-Blackwell, Chichester, 2010.
- CHILDS, B. S.: *The Book of Exodus. A Critical, Theological Commentary*. The Old Testament Library. The Westminster Press, Philadelphia, 1974.
- CLARK, M.: *That Man Moses*. *St Mark's Review* No. 216/2, Barton, 2011.
- CLINES, D.: *'The Fear of the Lord Is Wisdom' (Job 28:28): A Semantic and Contextual Study*. In: Wolde E. (szerk.): *Job 28: Cognition in Context*. Brill, Leiden, 2003.
- COATS, G. W.: *Rebellion in the Wilderness. The Murmuring Motif in the Wilderness Traditions of the Old Testament*. Abingdon Press, Nashville-New York, 1968.
- COATS, G. W.: *Exodus 1-18*. *The Forms of the Old Testament Literature* Vol. IIA. Eerdmans, Grand Rapids, 1999.
- DAVIDSON, R. F.: *Rudolf Otto's Interpretation Of Religion*. Princeton University Press, Princeton, 1947.

- DAVIES, J. A.: *A Royal Priesthood Literary and Intertextual Perspectives on an Image of Israel*. In: Camp, C. V. - Mein, A. (szerk.): *Exodus 19.6*. Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series (JSOTS) 395. T&T Clark, London, 2004.
- FRETHEIM, T.: *Exodus. Interpretation: A Bible Commentary for Preaching and Teaching*. John Knox, Louisville, 1991
- GAMMIE, J. G.: *Holiness in Israel*. Overtures to Biblical Theology (OBT). Fortress Press, Minneapolis, 1989.
- GARRETT, R.: *Three Definitions of Wisdom*. In: Lehrer et al. (szerk.): *Knowledge, Teaching and Wisdom*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1996, 221-232.
- GENETTE, G.: *Narrative discourse. An Essay in Method*. Cornell University Press, Ithaca, 1980.
- GERICKE, J.: *The Beginning of Wisdom is Paranoia: an Overlooked Aspect of the 'Fear of JHWH' in the Context of Lacanian Psycho-Epistemology*. Scriptura 111, hely. n., 2012.
- HAMILTON, V. P.: *Exodus. An Exegetical Commentary*. Baker Academic, Grand Rapids 2012.
- HOUTMAN, C.: *Exodus, Chapters 20-40*. Historical Commentary on the Old Testament (HCOT) Vol. 3. Peeters Publishers, Leuven, 2000.
- HUNDLEY, M. B.: *What Is The Golden Calf?* The Catholic Biblical Quarterly (CBQ) Vol. 79, No. 4., Baltimore, 2017. pp. 559-579.
- JANZEN, J. G.: *The Character of the Calf and Its Cult in Exodus 32*. The Catholic Biblical Quarterly (CBQ) Vol. 52, No. 4, Baltimore, 1990. pp. 597-607.
- JANZEN, J. G.: *The „Wandering Aramean” Reconsidered*. Vetus Testamentum (VT) Vol. 44. No. 3. Brill, Leiden, 1994. pp. 359-375.
- JENSON, P. P.: *Graded Holiness. A key to the Priestly Conception of the World*. Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series (JSOTS) 106, Sheffield, 1992.
- KANT, I.: *Critique of Judgment*. (ford: Pluhar, Werner S.). Hackett, Indianapolis/Cambridge, 1987.
- KARASSZON I.: *Az Ószövetség teológiai üzenete*. KGRE. L'Harmattan, Budapest, 2021.
- KEMÉNYFI R.: *Földrajzi szemlélet a néprajztudományban*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen 2004.
- KIERKEGAARD, S.: *Félelem és reszketés* (Ford.: Rác Péter). Európa, Budapest, 1986.
- KLEINIG, J. W.: *'On Eagles' Wing: An Exegetical Study of Exodus 19.2-8*. Lutheran Theological Journal (LTJ) Vol. 21, No. 1, North Adelaide, 1987. pp. 18-27.
- KŐSZEGHY MIKLÓS: *Föld alatti Izrael* L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2014.
- KPAN-GBALIA, G.: *La Crainte dans les Relations de l'Homme avec Dieu. Analyse de la racine jirra dans le pentateuque et les livres sapientiaux*. Universidad de Navarra, Pamplona, 1994.
- KUENEN, A.: *Einleitung im Alten Testament I*. Verlag von Otto Schulze, Leipzig, 1887.
- LAPIDE, C. A.: *Commentarius in Exodum*. Commentaria in Scripturam Sacram I, Exod., Paris, 1859.
- LOEWENSTAMM, S. E.: *The Making and Destruction of the Golden Calf*. Biblica 48. Peeters Publishers, Leuven, 1967.
- LONGMAN, T.: *The Fear of the Lord Is Wisdom: A Theological Introduction to Wisdom in Israel*. Baker Academic, Grand Rapids, 2017.
- LOSONCZI P.: *A vallási tapasztalat problematikája az analitikus vallásfilozófiában. Kritikai megjegyzések Richard Schwinburne elmélete kapcsán*. In: Kellék filozófiai folyóirat Vol. 15-16., hely. n., 2000, pp. 155-174.

- LUNN, P. N.: *'Let my people go!' The exodus as Israel's metaphorical divorce from Egypt.* Evangelical Quarterly Vol. 86 No. 3. Paternoster Press, Milton Keynes, 2014. pp. 239-251.
- MACDONALD, N.: *What did the Israelites Eat?* Eerdmans, Cambridge, 2008.
- MACKENNA, CH.: *From the numinous to the sacred.* Journal of Analytical Psychology Vol. 54, Issue 2., London, 2009. pp. 167-182.
- MANN, T. W.: *Divine Presence and Guidance in Israelite Traditions: The Typology of Exaltation.* Near Eastern Studies. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1977.
- MASTER, J.: *Exodus 32 as an Argument for Traditional Theism.* Journal of the Evangelical Theological Society (JETS) Vol. 45. Evangelical Theological Society, Scottsdale, 2002. pp. 585-598.
- MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS: *Vallási kommunikáció és vallásdiskurzus.* Doktori disszertáció. PTE, Pécs, 2010.
- MAXWELL, N.: *From Knowledge to Wisdom.* Basil Blackwell, Oxford, 1984.
- MCNELIE, A. H.: *The Book Of Exodus.* Kessinger Publishing, Whitefish, 1908.
- MEYERS, C. L.: *Exodus.* The New Cambridge Bible Commentary. Cambridge University Press, New York 2005
- MOBERLY, R. W. L.: *At the Mountain of God: Story and Theology in Exodus 32-34.* Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series (JSOTS) 22; Sheffield, 1983.
- MOBERLY, R. W. L.: *Exodus.* In: K. J. Vanhoozer et al. (szerk.) *Theological Interpretation of the Old Testament: A Book-by-Book Survey.* Baker Academic, Grand Rapids, Nashville, 2008.
- NÉMETH D.: *Félelem - szorongás - hit.* Theológiai Szemle. Kálvin Kiadó, Budapest, 2011.
- NICHOLSON, E. W.: *Exodus and Sinai in History and Tradition.* John Knox Press, Richmond, 1973.
- NISSINEN M.: *Fear Not: A Study of an Ancient Near Eastern Phrase* In: Sweeney, M. A. - Ben Zvi, E. (szerk.): *The Changing Face of Form Criticism for the Twenty-First Century.* Eerdmans, Grand Rapids, 2003.
- NOTH, M.: *Exodus, A Commentary.* Old Testament Library. The Westminster Press, Philadelphia, 1962.
- OTTO, R.: *A Szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz.* (ford.: Bendl Júlia). Osiris Kiadó, Budapest, 2001.
- PROPP, W. H. C.: *The Anchor Bible: Exodus 1-18.* A New Translation with Introduction and Commentary. Doubleday, New York, 2007.
- PROPP, W. H. C.: *The Anchor Bible: Exodus 19-40.* A New Translation with Introduction and Commentary. Doubleday, New York, 2006.
- RAD, G. VON: *Az Ószövetség teológiája* (ford.: Görföl Tibor). Osiris, Budapest, 2007.
- RITSCHL, A.: *The Christian Doctrine of Justification and Reconciliation.* The Positive Development of the Doctrine, Vol. 3. (Mackintosh, H.R. – Macaulay, A.B. angol kiadás szerk.). T&T Clark, Michigan, 1900.
- SARBACKER, S.: *Rudolf Otto and the Concept of the Numinous* In: Oxford Research Encyclopedia of Religion. Oxford University Press, New York, 2016. pp. 1-24.
- SAILHAMER, J. H.: *Introduction to Old Testament Theology: A Canonical Approach.* Zondervan, Grand Rapids, 1995.
- SASSON, J. M.: *The Worship of the Golden Calf.* In: Hoffner, H. A. (szerk.) *Orient and Occident: Essays Presented to Cyrus H. Gordon on the Occasion of His Sixty-Fifth Birthday.* Alter Orient

und Altes Testament (AOAT) Vol. 22. Kevelaer, Butzon & Bercker, Neukirchner Verlag, Neukirchen-Vluyn, 1973.

- SCHINZER, R.: *Rudolf Otto – Entwurf einer Biographie in Rudolf Otto's Bedeutung für die Religionswissenschaft und die Theologie heute*. Hrsg. von E. Benz, Leiden, 1971.
- SCHLEIERMACHER, F.: *A vallásról. Beszéd a vallást megvető művelt közönséghez*. Osiris könyvtár - Filozófia, Budapest, 2000.
- SHERIFFS, D.: *Moving on with God: Key Motifs in Exodus 13–20*. Themelios Vol. 15. Issue 2. UNIVERSITIES AND COLLEGES CHRISTIAN FELLOWSHIP (UCCF), OXFORD, 1990.
- TE STROETE, G.: *Exodus*. De Boeken van het Oude Testament. J.J. Romen & Zonen, Roermond, 1966.
- TILLICH, P.: *Theology of Culture*. Oxford University Press, Oxford, 1959.
- VARGA GY.: *Izrael az úton. Az exodus mint „nomád” teológia*. Lelkipásztor 92 (6). Luther Kiadó, Budapest, 2017. 211-217.
- VARGA GY.: „Ízleljétek és lássátok, hogy jó az Úr!” Az áldozati lakomák hagyománya az Ószövetségben. In: Hafenscher K.-Isó M. E.-Zászkaliczky Zs. (szerk.): *Ezt cselekedjétek! Tanulmányok az úrvacsoráról*. Luther Kiadó, Budapest, 2022.
- VARGA GY.: *Nomád teológia*. Luther Kiadó, Budapest, 2020.
- VATTAMÁNY GYULA: *A túl(-)élő reménység. Vázlat a sensus numinis retorikájáról*. Hítel 5. szám. Artemis Kulturális Szolgáltató Kft., Budapest, 1999.
- VATTAMÁNY GYULA: *A túl(-)élő reménység: vázlat a sensus numinis retorikájáról*. Doktori értekezés. DE, Debrecen, 2009.
- WASSERSUG, R. J.: *Passing Through the Wall: On Outings, Exodus, Angels, and the Ark*. Journal of Religion & Health (JRH) No. 48. Blanton-Peale Institute, New York, 2008.
- WELLHAUSEN, J.: *Prolegomena to the History of Israel. With a reprint of the Article “Israel” from the “Encyclopaedia Britannica”*. Adam & Charles Black, Edinburgh, 1885.
- WELLS, J. B.: *God's Holy People: A Theme in Biblical Theology*. The Library of Hebrew Bible/Old Testament Studies Vol. 305. T&T Clark, London, 2000.
- WIESEL, E.: *A Jew Today*. Vintage, New York, 1978.
- WILLI-PLEIN, I.: *Das Buch vom Auszug. 2. Mose*. Neukirchener, Neukirchen-Vluyn, 1988.
- WITHERINGTON III, B.: *Making a Meal of It – Rethinking the Theology of the Lord's Supper*. Baylor University Press, Waco, 2007.
- WHYBRAY, R. N.: *The Immorality of God: Reflections on Some Passages in Genesis, Job, Exodus, and Numbers*. Journal for the Study of the Old Testament (JSOT) Vol. 21, Issue 72. T&T Clark, London, 1996.
- YANG, K. H.: *From Fear to the Fear of the Lord: A Study on the Motif of Fear in Exodus*. Journal for Baptist Theology & Ministry (JBTM) Vol. 15, No. 2, New Orleans, 2018.
- YORK, M.: *Idolatry, Ecology and the Sacred as Tangible*. The Pomegranate: The International Journal of Pagan Studies Vol. 12. No. 1. Equinox Publishing, Sheffield, 2010.
- ZAKOVITCH, Y.: „And You Shall Tell Your Son...” *The Concept of the Exodus in the Bible*. Magnes Press, Jerusalem, 1991.

A szerző disszertációval kapcsolatos publikációs listája

1. *Egészen máshol: A numinózus szociális tere az Exodus szövegében*

LELKIPÁSZTOR 98: 4 pp. 129-134., 6 p. (2023)

2. *Izrael „konfirmációja” a Sínai-hegynél*

In: Bácskai, Károly; Pángyánszky, Ágnes; Szűcs, Kinga; Varga, Gyöngyi (szerk.):

Teológia és hűség, Budapest: Evangélikus Hittudományi Egyetem

Luther Kiadó 310 p. pp. 191-202., 12 p. (2023)

3. *MÁSKÉPPMÁS - A numinózus helye az aranyborjú történetében*

In: Kajos, L F; Bali, Cintia; Puskás, T; Szabó, R (szerk.):

XI. Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2022 Tanulmánykötet, Pécs

Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, 692 p. pp. 395-402., 8 p. (2023)

4. *Among us*

In: Kajos, Luca Fanni; Bali, Cintia; Preisz, Zsolt; Szabó, Rebeka (szerk.)

X. JUBILEUMI Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2021 Tanulmánykötet, Pécs, Pécsi

Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat, 872 p. pp. 117-125., 9 p. (2022)

5. *Egyensúlytalanság*

In: Hubai, Péter (szerk.) A szent és kommunikációja: Előadások a vallástudomány és a teológia vonzásköréből. Budapest: Wesley János Lelkészképző Főiskola (WJLF) pp. 26-35., 10 p. (2021)

6. *A Sacramentum jelentőségének újrafelfedezése a protestáns istentiszteleten*

In: Kiss, Gábor (szerk.): Fiatal Kutatók és Doktoranduszok X. Nemzetközi Jubileumi Teológuskonferenciájának Tanulmánykötete. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) 651 p. pp. 91-105., 15 p. (2020)

Ismeretterjesztő tanulmányok

A hiteles keresztény közéleti cselekvés kérdései

LELKIPÁSZTOR 93: 6 pp. 202-207., 5 p. (2018)

Közlemény:33152823 Nyilvános Forrás Idéző Folyóiratcikk (Ismertetés)